

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора філософських наук, професора,
директора Інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
Бліхара В'ячеслава Степановича
на дисертаційне дослідження Савчук Віталіни Григорівни
«Норми для вирішення Євгена Ерліха»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Загальна теорія права, яка містить такі елементи, як теорія, філософія і соціологія права, стала повнішою спочатку тоді, коли філософія права була надолужена теорією права, а потім і соціологією права, засновником, якої, як відомо, був Є. Ерліх.

Є. Ерліх не тільки закладає основи соціології права, але й започатковує ранню соціологічну юриспруденцію, яка мала застосовувати соціологічний метод для вирішення проблем, які постають перед суддею. Соціологічна юриспруденція Є. Ерліха ґрунтується на ідеї вільного правознаходження, яке має доповнити технічне правознаходження. Технічне і вільне правознаходження можуть мати спільний знаменник, яким у Є. Ерліха є його теорія норм для вирішення. Так, Є. Ерліх вважає, що такі норми потрібно формулювати судді і тоді, коли вони попередньо сформульовані і зафіксовані законодавцем, і тоді, коли законодавець не зробив цього. Так норми для вирішення стають засобом реалізації на практиці як теорії, так і соціології права. Пізніше Р. Алексі, розвиваючи, зокрема, ідею норм для вирішення Є. Ерліха, показує, що норми для вирішення можуть бути засобом для реалізації і філософії права, причому філософії права, орієнтованої переважно на критику чистого і практичного розуму І. Канта. Так норми для вирішення стали засобом реалізації загальної теорії права, спільним для кожної із її складників. Теорія норм для вирішення отримала розвиток як в соціологічній юриспруденції (наприклад, М. Ребіндер), так і в теорії права

(наприклад, Ш. Фогль), проте цей розвиток значною мірою залежить від обраної точки зору – нормативної чи емпіричної. Власне кажучи, існує два способи взятися за дослідження запропонованої Є. Ерліхом ідеї норм для вирішення. Це може бути або зупинка на одному із аспектів загальної теорії права і відповідно розгляд норм для вирішення з погляду на речі або теорії, або філософії, або соціології права. Згадані вище автори переважно саме так і вчиняють. Проте існує і підхід, в якому ці три аспекти інтегруються у формі так званого аналітичного, нормативного і емпіричного вимірів права. Саме останній підхід до норм для вирішення Є. Ерліха, який враховує виникнення і розвиток відповідної ідеї, є в наші дні найбільш потрібним, а тому звернення до нього в дисертаційному дослідженні В. Г. Савчук свідчить про актуальність обраної для аналізу теми.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації залежить від методологічного апарату, який обирається дослідником. В. Г. Савчук, опираючись на М. Фуко і А. І. Уймова, системно проблематизує ідею норм для вирішення, причому така проблематизація ґрунтується на двох відносно нових для вітчизняної теорії правових норм поділах норм на правила і принципи (Р. Дворкін, Р. Алексі) та основні і допоміжні норми (Б. Віндшайд, Є. Ерліх та ін.), які, як можна бачити, вже існують у вітчизняній юридичній літературі, а також на доволі оригінальному понятті юридично-релевантних норм, до яких пропонується віднести правові, моральні та соціальні норми.

Такий підхід дозволив досягнути поставлену в дисертації мету, яка полягає в подальшому розвитку ідеї норм для вирішення, яку запропонував Є. Ерліх (з урахуванням її наступного розвитку). Така загальна оцінка підтверджується обґрунтованістю сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій.

Так, в роботі В. Г. Савчук спочатку формулює оригінальну проблему, яку може розв'язати теорія норм для вирішення, потім показує, як цю проблему розв'язував Є. Ерліх, як вона вирішувалася до і після Є. Ерліха. На основі цього показано, що існують відкриті питання, які потребують

належної уваги дисертантки. Всі ці проблеми розглядаються в першому розділі дисертації, який називається «Ерліхова ідея норм для вирішення в правовій культурі». Так, тут сформульована регулятивна ідея дисертації в сенсі І. Канта, якою є поняття правильності права, і обґрунтовано показано, як аргументативна теорія норм для вирішення може бути розглянута з трьох точок зору, які прийнято називати аналітичним, нормативним і емпіричним вимірами права. При цьому нормативний вимір поділено на (власне) нормативний і метанормативний. Останній поділ є цікавою новелою дисертантки, оскільки нормативний вимір часто-густо (наприклад, у Р. Алексі) асоціюється тільки з моральною проблематикою, а те, що інтуїтивно сприймається як нормативний вимір, тобто проблематика позитивного права, відносять до емпіричного виміру, оскільки підставою для цього є факт встановлення (фіксації) права у формі законодавчого процесу.

Можна погодитися з наданими В. Г. Савчук відповідями на запитання: по-перше, що таке юридично-релевантні норми, по-друге, як юридично-релевантні норми співвідносяться з аргументативними вимірами правової теорії, по-третє, яку функцію норми для вирішення виконують в системі юридично-релевантних норм? Ця відповідь доречно полягає в тому, що правові, моральні і соціальні норми вважаються юридично-релевантними нормами тому, що вони можуть бути використані як аргументи в процесі раціональної юридичної аргументації. Правові і моральні норми мають тісний стосунок до мета/нормативного виміру правової теорії, а соціальні – до емпіричного виміру. У підсумку обґрунтовано констатується, що норми для вирішення – це мета і результат правильного поведіння з юридично-релевантними нормами.

Обґрунтованим здається вибір філософсько-правової основи дисертації у формі інклюзивного позитивізму в сенсі Р. Алексі. Попередній висновок, який може бути зведений до твердження, що існує потреба в існуванні універсальних норм, які могли б належним чином впорядкувати роботу юриста з юридично-релевантними нормами, знаходить належне використання в подальшому тексті дисертації.

На основі аналізу корпусу текстів Є. Ерліха дисертантка обґрунтувала дві так звані тези про універсальний і про комплексний характер норм для вирішення у Є. Ерліха. Тепер і справді можна вважати, що Є. Ерліх розумів норми для вирішення як універсальний інструмент, завдяки якому можна розв'язувати як питання вільного, так і питання зв'язаного (технічного) правознаходження. Причому правильно відмічено, що пізній Ерліх намагається використовувати не тільки свої власні ідеї, які він сформулював в 1903 році у програмній статті про вільне правознаходження і вільне правознавство, але й прагне працювати в рамках так званої юриспруденції інтересів в сенсі Ф. Гекка. Зважування інтересів в продуктивній і репродуктивній формі, на думку Є. Ерліха, яку далі розвиває дисертантка, має відбуватися із залученням норм для вирішення. Так само обґрунтовано й те, що Є. Ерліх розуміє норми для вирішення як комплексні норми, хоча ця ідея у нього не є докладно розробленою, на противагу ідеї про універсальний характер норм для вирішення. Так виникає ситуація, відзначена В. Г. Савчук, що універсальний характер норм для вирішення у Є. Ерліха є базисним, а комплексний характер – допоміжним, яка правильно передає стан справ, який склався у творчому доробку Є. Ерліха.

Важливо відзначити, що в дисертації до уваги береться не тільки розуміння норм для вирішення Є. Ерліхом, але й наводяться відомості про використання терміна «норма для вирішення» (Entscheidungsnorm) до і після Ерліха. Дисертантка наводить дані про те, як універсальний і комплексний характер норм для вирішення розвивають провідні сучасні німецькі методологи права Р. Алексі і Ф. Мюллер, довівши, що перший автор розвиває в своїй теорії юридичної аргументації універсальний характер норм для вирішення, а другий в своїй юридичній методиці – комплексний характер. Водночас показано, що існують і відкриті питання теорії норм для вирішення, які можна звести до необхідності побудови інтегративної теорії норм для вирішення, яка має ґрунтуватися на здобутках теорії юридичної аргументації, яка інтенсивно розвивається в останні 50-60 років.

структура має статичний характер, а в другому – динамічний. В дисертації знайшло підтвердження те, що норми для вирішення і справді можуть мати, – пряме чи опосередковане, – значення в кожній із форм поведінки з правом, причому ці форми можна звести, врешті-решт, до субсумції, в рамках якої норми для вирішення можуть бути належним чином застосовані. Важливо відмітити, що наведені В. Г. Савчук міркування ґрунтуються на розрізненні внутрішнього і зовнішнього виправдання правового рішення в сучасній теорії юридичної аргументації, якому в теорії норм Є. Ерліха може відповідати поділ правознаходження на вільне і зв'язане.

Структурний аналіз статички і динаміки норм для вирішення був би порожнім без наповнення його нормативним і емпіричним вмістом. Саме про це і йдеться в останньому розділі дисертації, який називається «Мета/нормативно-емпіричний вимір аргументивної теорії норм для вирішення».

Важливим є обґрунтування того факту, що істотний внесок у створення субстанціональної, тобто неаналітичної і універсальної теорії юридичної аргументації, одним із перших зробив Є. Ерліх. Підхід Є. Ерліха є емпіричним, якщо питання формування позитивного права віднести до емпіричного виміру права, або емпірично-нормативним, якщо скористатися запропонованою дисертанткою термінологією, що підтверджується, зокрема, позицією Є. Ерліха в дискусії з Г. Кельзеном про соціологію права, яка торкалася й питання про норми для вирішення. В. Г. Савчук відзначає метанормативне доповнення теорії норм для вирішення, яке пропонує Р. Алексі. Це доповнення в Р. Алексі ґрунтується на розрізненні правил і норм, причому правила розуміються як норми, які можуть бути або виконані, або невиконані, а принципи – як норми, які можуть бути виконані різною мірою.

Дисертантка правильно відзначає, що емпіричні питання теорії норм для вирішення можуть мати субсидіарне значення щодо нормативних в широкому сенсі питань. Завершення дослідження питанням про відношення понять фактичної чинності і норм для вирішення в рамках емпіричного

виміру аргументативної теорії норм для вирішення дозволяє створити уявлення про необхідність і можливість побудови аргументативного містка між світом буття і належного в юридичному контексті.

Все це підтверджує робочу гіпотезу авторки про те, що норми для вирішення – це потенційно морально і соціально виправдані (легітимовані) універсальні і комплексні дефінітивні правові норми (правила), завдяки яким можна розв'язати конфлікт (протилежність) інтересів.

Водночас можна сказати, що й інші висновки в дисертації знаходяться належне обґрунтування і підтвердження. Так, тепер можна вважати, що розвиток в правовій культурі ідеї норм для вирішення здійснили передусім Р. Алексі і Ф. Мюллер, які запозичили у Є. Ерліха та зробили частиною своїх власних наукових досліджень відповідно поняття універсальності і комплексності норм для вирішення. Р. Алексі пропонує розуміння норм для вирішення передусім як результату зважування принципів, а Ф. Мюллер – як певного «агрегатного» стану, який має місце в процесі застосування правової норми. Ідеї передусім Є. Ерліха, Р. Алексі та Ф. Мюллера можна взяти за основу для подальшого розвитку ідеї норм для вирішення.

Не викликає заперечень і твердження про те, що подальший розвиток ідеї норм для вирішення можливий за допомогою побудови аргументативної теорії норм для вирішення, в аналітичному вимірі якої розглядаються питання про структуру норм для вирішення, а в універсальних вимірах – питання про чинність правил та принципів в сенсі Р. Алексі і значення емпіричних аргументів в процесі створення норм для вирішення. При цьому потрібно орієнтуватися на такі форми поведження з правом, як застосування права, порівняння випадків та взяття до уваги преюдицій і побічних наслідків застосування правової норми.

Важливо розуміти, що аналіз комплексної та універсальної структури норм опирається на поняття відповідно імплікації (структура норми для вирішення) та виправдання правового рішення, причому виправдання ділиться на внутрішнє і зовнішнє (структура формування норм для вирішення). Комплексна структура норм для вирішення проявляє себе в цих

нормах в поділі на правообґрунтовальні і два типи правозаперечних норм для вирішення, а саме: абсолютні і відносні правозаперечні норма. Універсальна структура формування норм для вирішення проявляє себе в тому факті, що норми для вирішення можуть мати значення в кожній із форм поведження з правом, а саме у випадку застосування норм, порівняння випадків, використання преюдицій та побічних наслідків застосування правової норми.

Запропоновані і обґрунтовані дисертанткою рекомендації, які можна звести до вимоги бути готовим сформулювати конкретну застосовну норму у випадку як позитивного, так і негативного аналізу нормативних актів, тобто як у разі обмеження тільки формулюваннями нормативного акта, так і у разі констатації, що нормативний акт в конкретній справі виявляється безпомічним, можуть бути надійним дороговказом в практичному правозастосуванні.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Дисертація В. Г. Савчук є першою в Україні аргументативною теорією норм для вирішення, яка реалізує системний підхід до норморозуміння, особливим випадком якого є інтегративний підхід, який дозволяє поглянути на норми для вирішення з чотирьох точок зору: аналітичної, метанормативної, нормативної і емпіричної. В цій роботі сформульовані нові положення, які заслуговують на підтримку, зокрема такі тези, як: твердження про те, що юридично-релевантні норми як правові, моральні і соціальні норми можуть бути використані як аргументи в процесі юридичної аргументації; аргументативне визначення норм для вирішення: норми для вирішення – це мета і результат правильного поведження з юридично-релевантними нормами; положення про те, що Є. Ерліх справді усвідомлював як універсальний, так і комплексний характер норм для вирішення. Особливо цікавим є підхід, згідно з яким поняття норм для вирішення Є. Ерліха експліковано за допомогою поділу норм на основні та допоміжні, а також на підставі поділу норм на правила і принципи в сенсі Р. Алексі. Це можна, зокрема, пояснити тим, що ці два поділи останнім часом викликають все більшу зацікавленість в широкому контексті юридичних

проблем, однією із яких є проблема норм для вирішення. В цілому не викликають істотних заперечень й інші положення дисертації, які пропонуються вперше або вдосконалюють або розвивають існуючі ідеї.

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладені в 16 наукових працях, зокрема у трьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України з юридичних наук, а також в десяти збірниках тез або публікацій матеріалів науково-практичних конференцій, та в трьох інших публікаціях. Це свідчить про повноту і адекватність викладу.

Положення дисертаційного дослідження мають логічно структуровані, а також враховують природу речу. Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота містить всі належні реквізити.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Викладена вище позитивна оцінка дисертації В. Г. Савчук спонукає, однак, навести деякі дискусійні положення і зауваження.

1. Так, в дисертації аналіз значення емпіричних аргументів в теорії норм для вирішення здійснюється на основі ідеї нормативної сили фактичного, яка була запропонована Г. Єллінеком, сучасником Є. Ерліха. Але в чому, власне кажучи, ця цікава в теоретико-прикладному сенсі ідея полягає докладно не визначається, хоча це могло б бути доречним в контексті аналізу норм для вирішення.

2. В дисертації здійснено подальший розвиток запропонованої Є. Ерліхом ідеї норм для вирішення в напрямку поглибленого аналізу універсального і комплексного характеру таких норм, проте залишилося відкритим питання, чи не можуть бути актуалізовані й інші риси норм для вирішення, наприклад, той факт, що норми для вирішення являють собою своєрідний місток між світом буття і світом належного тощо.

3. В дисертації взято за основу розуміння норм для вирішення як результату зважування принципів в сенсі Р. Алексі, тобто зважування норм, які можуть бути виконані різною мірою, однак таке розуміння викладається

не тільки в спеціально присвяченому цій проблемі підрозділі дисертації. Тому варто було б консолідувати релевантні новели, які пропонує дисертантка, у формі окремого висновку.

4. Запропоноване підсумкове визначення норм для вирішення можна було спростити без втрати суті за рахунок відмови від термінів-повторів, оскільки в дисертації доволі ясно показано, що таке дефінітивні правові норми тощо.

Висновок. Дисертаційне дослідження Савчук Віталіни Григорівни «Норми для вирішення Євгена Ерліха» відповідає вимогам пунктів 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, що має істотне значення для юридичної науки, а його авторка – Савчук Віталіна Григорівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**доктор філософських наук, професор,
директор Інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету
внутрішніх справ**

В'ячеслав БЛІХАР

